
Dih̄te Saaraahka – Njaarkesne 1720-låhkoen

HÅKAN RYDVIING
Universiteete Bergenisnie

Goh åvtetje dotkijh Saaraahkan funksjovnh buerkiestamme, gaajhkh iebnh dan bijre våaroeminie nuhtjin, ovnessie dajvijste j̄ih̄ t̄ijjeboelh-kijste. Dan gaavhtan dah guvviem dejstie skaepiedamme mij ij naan dajvesne, ij naan t̄ijjeboelhkesne gååvnesamme. Dan sijjeste daennie artihkelisnie pryövem t̄jåanghkan giesedh maam gaaltijh vihties dajveste (Njaarke noerhte-Trøndelaagesne) j̄ih̄ vihties t̄ijjeboelhkeste (1720-låh-koe) Saaraahkan bijre saarnoeh. Viehkine åvtetje gaaltijelaejhteiks goerehtimmeste artihkele vuesehte man vihkeles dihte lij fierhtenbeajjetje jieliemisnie. Nyjsenæjjide viehkiehti goh gujnelemmiem utnin, baavoejin j̄ih̄ baersieldin. Dah disse dan gaavhtan sjieledin. Saaraahka havkh vihkeles dovne ålmide j̄ih̄ nyjsenæjjide. Fierhten biejjien rituaalh dah disse darjoejin (*performed*). Njaarkesne 1720-låhkoen Saaraahka hov dihte vihkielommes gaajhkh ov-våajnoes voejkenijstie.

Aamhtesebaakoeh: byjrehks histovrije, gaaltijegoerehtimmie, giẽhtjedimmiehistovrije, rituaalh, soptsesh

1 Aalkoe

Jalhts saemien aerpievuekien religijovne – seammalaakan goh giele – joehtsllaakan, dotkijh daamtaj regionaale joeketsh j̄ih̄ historihkeles jorkestimmieh baajeme krööhkestidh. Naakenh daam barkoevuekiem van laejhteme (mohtedh v.g. Wiklund 1913; Pentikäinen 1973), j̄ih̄ dihte voestemes dotkije gie regionaale pryövenassem tjeeli akten saemien religijööse aaten bijre lij Louise Bäckman sov gærjesne åarjelsaemien saajve-voejkeni bijre (Bäckman 1975). Daennie artihkelisnie goerehtem maam Saaraahkan bijre maeh̄tebe daejredh gaertjedovveme dajvesne (Njaarkesne) j̄ih̄ ånenhks t̄ijjeboelhkesne (1720-låhkoen).

Artihkelen ulmie badth lea guvviem pryövedh åadtjodh guktie Saaraahkam Njaarkesne 1720-låhkoen daajedin j̄ih̄ dienesjin (*worshipped*). Gaaltijh gååvnesieh dovne saelhtiegaedteste (Nærøyeste) j̄ih̄

sisnjelds-dajveste (Ååverhaelleste jïh Snåaseste). Dan diehre leam voejhkelamme daj dajvi gaskesne joekehtidh. Artihkelisnie govhte boelhkh. Mubpene boelhkesne gaaltijidie åehpiedahtam. Gåalmede boelhkesne åenehks bijjeguvviem otnegijstie åvtetje giehtjedimmine vadta. Dan mænngan bievniesidie Saaraahkan bijre Njaarkesne 1720-låhkoen joekehtem. Boelhke vijhte illedahkide digkede viehkine rituaaleteorijistie. Minngemosth tjohehtahtam mij mestie båata.

Såemies dotkeme gååvnese Saaraahkan jïh jeatjah aahkaj bijre (giehtjh vuelelen jïh joekoen Bäckman 1984; Rånk 1955; Myrhaug 1997), mohte gaaje vaenie jis aahkaj stoerre ulmiem måjhtele (mohtedh Haga 2007). Daejnie artihkelinie gegkestem onne dåarjoem maehdedh vedtedh giehtjedæmman mij vihkielommes. Artihkele åajvahkommes empiriske jïh pryövoe daam gyhtjelassem vaestiedidh: «Mah bievnesh gååvneseh guktie Saaraahkam Njaarkesne 1720-låhkoen gåajhtsedin jïh dienesjin?» Våarome gaaltijelaejhtehks goerehtimmieh, mejtie manne evtebe tjaaleginie dorjeme (giehtjh joekoen Rydving 1995).

2 Gaaltijh

Daate goerehtimmie materijaalen nille bigkie mij aajmone gååvnese dehtie materijaaleste mah Njaarkesne jaepeste 1723 jaapan 1726 tjöönghkesovveme. Thomas von Westen (1682–1727), teologijen lohkeh-tæjjine Tråanten katedraaleskuvlesne, jeenemes gaaltijematerijaalem destie smuadtaji, jïh Johan Randulf (j. 1735), Nærøyen hearrine, vihkeles gïetetjaalegem Njaarken saelhtiegaedteste tjeeli.

Materijaale saemien religijööse aerpievuekiej bijre maam von Westen rebpieldamme Njaarken noerhtelen, åejvieamhtesisnie darhkestimmiej nille nåejtiejgumie bigki. Njaarkesne daerps dihte idtji ajve nåejtieh darhkesth, mohte jeenemasth «siejhme almetjh». Dihte ellies jeatjah guvviem vedti dejstie ov-våajnoes voejkenijstie mah vihkeles lin aarkebiejien jieliemisnie.

Njaarken almetjh hævvi deejrin misjovnæærh negatijve goerkesht utnin voenges religijööse vuede. Ij Leah dan diehre dennie materijaalesne gaajhke mejtie saemieh Njaarkesne 1720-låhkoen sinsætnan Saaraahkan bijre saarnejin, mohte ajve vaarjelamme åesieh (giehtjh

vuelelen) destie mejtie veeljin von Westenasse jñh Randulfasse soptses-tidh. Ajve dejnie maehete maam gænnah daejredh.

Bievnesi gaavhtan Hans Skanken (1679–1739) jñh Hans Hammonden (1733–1792) tjaalegijstie daejrebe goh von Westen Njaarakesne mñnni, gusnie jñh man guhkien tjöödtjehti.¹ Tsiengelen 15. b. 1723 dihte noerhtelistie Nærøyese bööti. Desnie naan biejjiej tjöödtjehti jñh hearrine, Johan Randulfinie, soptsestalli. Randulf jñjtje bievnesh voenges saemien religijovnen bijre tjöönghkeme, jñh von Westenen mñnnemen mænngan Randulf eajhnadovvi dan materijaalem hääkedh. Dallatjinie tekstem illi dan spaajhte ov njoktjen 11. b. galhkeme. Randulfen tjaalege tjeekte gaskem jeatjah murreds bievnesh rituaali bijre Saaraahkese. (Randulf [1723] 1903; Skanke [medtie 1730] 1945b: 241; Hammond 1787: 448.)

Nærøyeste von Westen Åáverhaellien gääjkoee feeli jñh dahkoe goevten 2. b. jñjhti. Gaertienisnie Kråangken gærhkoen baalte 70 saemieh Åáverhaelleste jñh Harranistie religijööse vuekiej bijre darhkesti. Materijaale destie 124 bielieh. (Von Westen [1723b] 1910: 6; Hammond 1787: 448–451, 455.) Njoktjen 9. b. von Westen Snåasese feelie. Snåasesne voerhtjen 10. beajjan (Hammonden mietie) jallh 20. beajjan (Skanken mietie) tjöödtjehti, almetijstie Snåaseste jñh Beitstadeste seamma aamhtesi bijre mejtie Åáverhaellesne darhkesti. Materijaale Snåaseste ållesth 415 bielieh! (Skanke [medtie 1730] 1945b: 243; Hammond 1787: 455, 470.)

Dej minngebi jaepiej von Westen jærhkieji fealadimmieh darjodh jaarjelsaemien dajvesne. Lissine göökte gñetjetjaalegh darhkestimmiej luvhtie Njaarakesne gñjredaelvege jaepien 1723, vñjhte jeatjah gñetjetjaalegh jaarjelsaemien materijaaline aaj neebnesuvvieh (Rydvning 1995: 58–59). Originaalegñetjetjaaleginie galka orreme eensilaakan laavenjassh bievñniji bijre, mohte vaallah dah bievnesh aajmone. Ajve vaeñnie bievñniji nommh damtebe, ihke von Westen dejtie neebñnie naan altese preevine jallh ihke Skanke jñh Hammond nommide moenijægan.

Jaepien 1727, von Westenen sealadimmien mænngan, Skanke materijaalem Njaarakeste hahkesji, dle dihte dejtie gaaltjinie åtneme

1 Njaarakesne von Westen joe golkesne 1716 mñnneme, mohte dan aejkien ij gñekh saemieh rääkh (Hammond 1787: 262–264).

altese misjovnehistovrijisnie (1728–1731). Mij tjaalegigujmie deahpadi dan mænngan ibie daejrieh. Vuj joe jaepien 1731 dejtie Københavnesese seedteme jallh dahkoe Skanken sealadimmien mænngan seedtesovvin. Dah havkh Københavnesese minngemes 1745 gååvnesin. Nov sån, dle gaskem jeatjah jijnjh gievrieh, stoere staarebuelemen luvnie jaepien 1793 desnie slahtjegin. (Qvigstad 1943: 38.)

Skanken misjovnehistovrijen voestes stuhtjesne åenehks tjohkeh-tehteme von Westenener materijaaleste Njaarkeste (Skanke [medtie 1730] 1945a: 241, 243; mohtedh Rydving 1995: 123–192). Naan jeatjah gaaltijh aaj gååvnesieh mah bievnesh Skanken tjohkehtemasse lissiehtieh, dovne annje åenebe tjaalege dan bijre maam von Westen «jupmeliveartenen» bijre åådtjeme daejredh jih naan rituaali bijre Njaarkesne. Dihte tjaalege nieljine versjovnine gååvnese. Akte dejstie nov sån von Westen jijtje tjeeli. Golme hearrah gietetjaalegem kopijeeredin jih materijaalem dajvijste tjeekiehtieh gusnie hearrine: Henrik Forbus (1674–1737) Vuelie-Durndnosistie Noerhte-Sveerjesne, Lennart Sidenius (1702–1763) Ivvårstádijste Åarjel-Romsesne, jih Sigvard Kildal (1704–1771) Ufuoh-táste Nordlaantesne.² Bievnesh mah seammalaakan gaajhkine nieljine versjovnine Leah, seapan von Westenener materijaalen nille Njaarkeste bigkeminie. Akte murreds tsiehkíe, dovne Forbus jih Sidenius, jalhts noerhtesaemien dajvesne barkigan, åarjelsaemien baakojde jih baakoehaamojde originaale gietetjaalegistie utniehtamme. Sigvard Kildal, gie julevsaemien dajvesne barki, åarjelsaemien baakoeh dan sijjeste parallele julevsaemien baakojde jeatjahtahteme ([Tjeakoes] [1720-låhkoe] 1767; Sidenius [1726] 1910; Forbus [1727] 1910; Kildal [1730] 1807; mohtedh Rydving 1995: 76–122).

Naan prievieh von Westenistie bievneseigujmie Saaraahkan bijre aaj gååvnesieh. Göökte prievieh dan mearan Njaarkesne gjirege 1723 tjeeli, aktem Tråanteste seamma jaepien mænngan seedteme. Prieviede daanske misjovnekollegijese Københavnesese dovne goevten 18. b. Kråangkeste jih skiereden 28. b. Tråanteste seedti, gåalmede prieviem njoktjen 11. b. Snåaseste hearride Jiemhtesne (von Westen [1723a] 1787; [1723b] 1910; [1723c] 1787).

2 Daaroen: Nedertorneå, Ibestad, Ofoten.

Gaaltijh 1720-lâhkoste nagkh dovne sjisjnjie Njaarkeste jîh saelhtiegaedtjste gââvnesieh. Materijaale saelhtiegaedtjste ajve Randulfen tjaalegisnie gââvnese. Vijries materijaalh mah von Westen sjisjnjie Njaarkeste smuadtaji, ajve stuhjtetj aajmone gââvnesieh, naan boelhkh badth Skanken tjohkehtetemisnie, naan boelhkh njieljine versjovnine âenehks gïetetjaalegisnie «jupmeliveartenen» bijre, jîh naan boelhkh vaenie preevine von Westenistie jïjtje.

Goh gaaltijh mohtedem, dle seejnemes gaaltijem (Skanken tjaalegem) stinkemassine vierhtedem. Dihthe hov dihte aajnehke tjaeliejistie lij gie gaajhkem materijaalem Njaarkeste nuhtji jîh dan diëhre âvtetje fiejlidde meehti staeriedidh.

3 Âvtetje giëhtjedimmieh Saaraahkan bijre

Religijovnehistovrijisnie gyhtjelassh aalkoej bijre dotkemem guhkiem jïjtjereereme. Dan pryövenassen duekeste sijthem âenehkslaakan maam akt moenedh daaj dotkijehypoteesi bijre.

1800-lâhkoen minngiegietjesne jîh 1900-lâhkoen aalkovisnie dotkijh giëh bâeriesdaaroen (daaroen: *norrøn*) religijovnem goerehtin, eelkin saemien religijovnem ussjedalledh. Gaevhtie lij parallellh bâeriesdaaroen jîh saemien religijööse goerkesi gaskesne gââvnesovvin. Goh dagkeres parallellh gaavnin, dotkijh vienhtin saemieh daarøjste lööneme, jîh eah bâastoeh. Gajhkh dovne mahte saemien religijovnesne lööneminie daarøjste daajedin (Fritzner 1877; Olrik 1905; Krohn 1906). Daah dotkijh ussjedin saemieh aarkebiejjienreligijovnem daarøjste lööneme jîh dehtie minngede dam vaarjelamme, mohte daaroej luvnie jorkestovveme jallh gaarvanadtème. Goh saemien religijovnem dle ussjedallin, dah dotkijh badth ussjedin edtjin maehdedh biëvnesh bâeriesdaaroen aarkebiejjienreligijovnen bijre âadtjodh, mohte mâedtiesâârts goerkesh utnin dan bijre goh saemieh ovmessie «jupmelh» jîh rituaalhin daarøjste lööneme. Dejstie viertiestimmijste dotkijh parallellh bâeriesdaaroen jîh saemien «jupmeliveartani» gaskesne ussjedallin (mohtedh Rydving 2010: 15–21).

Hævvi, aahkide aaj daaroen lööneminie daajedin, jîh rituaalidde mah dejtje darjoejin. Aahkide sïejhmemes daaroen «vuerpienjupmeligujmie» (daaroen: *nornene*) damtestin (Fritzner 1877: 155–156;

Holmberg 1915: 81–82; Olrik & Ellekilde 1926: 140–141), mohte Saaraahkam aaj saemien parallelline Friggese, Odinen gâmmebasse, daajedin (Agrell 1934: 70), jallh voeijkenidie mah daaroen vuekiej mietie gâetiej nuelesne årroejin (daaroen: *bolvättar*, *husvetter*) (Reuterskiöld 1912: 87–89), jallh die Eldbjørgese, akten voeijkenasse gïese gaeriem jovkin jïh åhtjetje garretjaetsiem jallh voelegem aarnan disse sjïeledin, juktie aajtoen vuestie vaarjeli (Lid 1946: 18; Dybdahl 2021).

Aahkah uvtemes «reakastimmiejupmelh», jïh daate – daejtie dotkiji tsegkie – gidtjh nænnoesti «reakedsjupmelh» lin gâåvnesamme aaj daarooj luvnie (de Vries 1956: 272); «vuerpienjupmelh» badth idtjin ajve «vuerpienjupmelh» årroeh mohte «reakedsjupmelh» aaj.

Daejtie hypoteside daelie leah åajvahkommes heajhteme. Daate ij sijhth jiehtedh måedtie tsiehkieh eah maehthieh löönemh årrodh jallh baaltese båarasåbpoe ektievoetesne daaroen-saemien vuekieh vâarooeminie utnin. Akte vuesiehtimmie lea aadtjege tjïdtjie ektine daj nyjse-næjjajgumie mah meatan lij kraavhtsem baersieldimmien mænngan byöpmedeminie. Saaraahka-kraavhtse maam Njaarkesne byöpmedin (gïehtjh vuelelen) golh tjïelke parallele kraavhtsen gâajkoe maam daaroen nyjse-næjjah sâemies dajvine baersieldimmien mænngan byöpmedin (Fritzner 1877: 155–156; Olrik 1905: 45; mohtedh Grundström 1956). Mohte vuekie baerselekraavhtsem byöpmedidh lijhke gujht jeatjah noerhte-euroasiatiske dajvine gâåvnese (Mebius 2003: 121). Nimhtie daaroen parallellh eah sjïere leah, numhtie goh åvtesne viënhtin.

Goh dotkijh saemien religijovnen sjïeremaahtojne daejtie löönemehypoteside eelkin laejhtedh, dle parallellh saemien åssjalommesh jïh rituaalh eelkin luvlene ohtsedh. Dagkeres åssjalommesh jïh rituaalh aaj jeatjah noerhte-euroasiatiske dajvine gâåvnesieh (mohtedh Rydving 2010: 21–24). Gïeledotkijh Jens Andreas Friis (1871: 87–94) jïh K. B. Wiklund (1914: 99) jïh religijovnehistorihkere Uno Holmberg (1927: 257) aaremes dotkijh lin gïeh parallellh aahkide vuaptastehtin soeme-ugriske almetji luvnie Russlaantesne. 1950-låhkoen jienebh dotkijh eelkin toelhkestimmie hiejhtedh, saemieh Saaraahkam jïh altese tjïdtjiem jïh åabpide lin daarojste lööneme. Sjïehmemes lea plearoeh «jupmeligumie» jeatjah noerhte-euroasiatiske almetji luvnie

mohtedidh (mohtedh Lid 1946: 20; Karsten 1952: 49; Pettersson 1957: 40; Pentikäinen & Pulkkinen 2018: 242).

Religijovnehistorikerh Louise Bäckman jìh Gustav Rånk vïssjelleslaakan dam mïelem dijeveldigan. Rånk aahkide «reakastimmiejupmeligujmie» ovmessie almetji luvnie noerhte-euroasiatiska dajvesne mohtedi jìh vïenhti aahkah parallellh lin voejkenidie gièh nyjsenæjjaj åvteste maanah jìh naan gåetiekreekh hahkesjin jìh oksen luvnie gårredin. Daah voejkenh gaajhkene lehkesne dièdtem utnin nyjsenæjjaj, maanaj jìh noere gåetiekreeki healsoen åvteste, jìh lissine joekoen gujnelemmien jìh baersieldimmien åvteste. Dah voejkenh jeenemasth tjidtjine, aahkine, maadteraahkine jallh båeries nyjsenæjjine gohtjesuvieh. (Rånk 1955: 70, 74–75.) Bäckman dan sijjeste Saaraahkam saemien parallelline Tjidtjie Dållese daajedi, gie måedtiej almetji luvnie naan noerhte-euroasiatiska dajvine gååvnese. Numhtie goh Saaraahkan, Tjidtjie Dållen sjielesijjie aaj aernesne. Fierhten biejjien dihte beapmoeh jìh jovkemassem åadtjoeji jìh gaskem jeatjah baersieldimmiej luvnie viehkiehti (Bäckman 1982: 120, 130; 1984: 37–38).

Jijnjh dotkijh aaj parallellh Saaraahkan jìh niejte Maarjan gaskesne vuaptastahteme. Naakenh dejstie vïenhtin gaskeaalteren dienesjimie Maarjan gåajkoe Saaraahka-diènesjimmiem jeatjahahteme (Pettersson 1957: 31, 39; Mebius 2003: 122–123), jeatjah jis diènesjimie Saaraahkan gåajkoe Maarja-diènesjimmine jåerhkieji (Bäckman 1984: 38; Myrhaug 1997: 90; Dunfjeld 2006: 180).

4 Dihthe Saaraahka – Njaarkesne

Vihkeles joekehtse, viertiestamme jeanatjommes jeatjah ov-våajnoes voejkenigujmie, Saaraahkam gujht dovne nyjsenæjjah jìh ålmah dienesjin. Dejstie jeatjabijstie dah jeanatjommes aahkide (Maadteraahkam, Oksaahkam, Joeksaahkam j.n.v.) nyjsenæjjijste diènesjovvin, ålmide jìh gaallide (Hovragaallam, Liejp'ålmam, Tjaets'ålmam, Vearelden ålmam j.n.v.) daerps ålmijste. Saajvh, åemehkh, biejjie, aske, Jaemiehaahka jìh Saaraahka hov vaajhkoen-voejkenh lin, giejtie dovne nyjsenæjjah jìh ålmah dienesjin.

4.1 Soptses Saaraahkan bijre

Soptses Saaraahkan bijre paarre ovmessie varijaantine gáávnesie guktie dïhte dle meatan orreme gáessie maanah sjugniesovvin. Sâemies nâejtiej mietie Raerie³ (gie Vearelden âlmine aaj gohtjesovvi) voejnghe-tassem⁴ sjugniedi jïh dam Maadteraahkese vedti gie dehtie minngede dam Saaraahkese vedti, edtji bullem sjugniedidh dovne nïejte- jïh baer-nieboernesinie ([Tjeakoes] [1720-lâhkoe] 1767: 410, 413 jïh parallellh).⁵ Jeatjah nâejtiej mietie Maadteraahka dïhte lij gie bullem sjugniedi jïh boernesem Joeksaahkese seedti jis edtji bahtjetjinie sjïdtedh, mohte Saaraahkese jis nïejtetjinie. Dellie hov boernesem nyjsenæjjese seedti gie edtji bâavhran sjïdtedh. Naemhtie aaj goh bovtsh jïh jeatjah kreekh edtjin guaktadidh. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 184–185.)

Eah gáávnesie jienebh soptsesh Saaraahkan bijre gaaltijeïebnesne, mohte daerps naa jïjnïh biëvnesh rituaali bijre. Daelie dehtie jarke-libie.

4.2 Rituaalh Saaraahkese

4.2.1 Sjïeledimmieh

Saaraahkam lin utnieminie aernien luvnie ârrodh jïh desnie dïhte naan gaajhkesâarts beapmojste jïh jovkemasijste âadtjoeminie, joekoen destie mejtie jovkin (Skanke [medtie 1730] 1945a: 185, 189). Dam joekoen naan bissine heevehtin, unnebi regionaale joekehtsigujmie. Duvvene man v.g. jâvlejjïjen gaeriem voeginie jallh garretjaetsine aernien luvnie lin Saaraahkese sleebpeminie jïh altese gaeriem jovkeminie, moh-te sisnjelds-dajvine dan sijjeste âhtjetje garretjaetsiem jâvlebiejjien

3 Gaaltijinie daan jupmelen nomme mahte iktesth «Radien» tjaalasávva, genitijvehaa-mojne maam von Westen jïh jeatjah misjovnæærh gâarhmede nominatijvine daaje-din.

4 [Tjeakoes] ([1720-jaepieh] 1767: 410) buerkiestimmie «Aand» ‘voejkene; voejnghe-tasse’, Sidenius ([1726] 1910: 56) «andan» ‘voejnge’, Forbus ([1727] 1910: 32) «själen» ‘sealoe’, S. Kildal ([1730] 1807a: 451) «Sjæl, eller rettere, [...] en Aand» ‘sealoe, jallh eensigâbpoe, [...] voejkene’ jïh Skanke ([medtie 1730] 1945a: 184) «själen» ‘sealoe’ utnieh. Mïerhkh von Westen amma daaron baakoem «sjel» ‘sealoe’ âarjelsaemien «hïegken» jïh «vïrren» sijjeste utni (Skanke [medtie 1730] 1945a: 214).

5 Parallelletjaalegh = Sidenius [1726] 1910; Forbus [1727] 1910; Kildal [1730] 1807.

aereden Saaraahkese sleebpeminie. (Randulf ([1723] 1903: 42; Skanke [medtie 1730] 1945a: 222.)

Aaj kreetetjh – joekoen vöönhtsh, haanah, minngeles miesieh jñh rääksoeh – lin Saaraahkese sjieledeminie. Gaajhkh sjieledimmie, sjielemoerem (*vearomoerem*⁶) sjielesæjjan tseegkin. Goh Saaraahkese (jallh saajvide jallh åemiehkidie) sjieledin, sjielemoere lij såkieklåbpoem mij roehtsem bæjjese jårrehtin. Roehtse nimhtie åejjine sjïdti. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 189–190, 200.) Njaarkesne idtjin sjieelh naan aalhteri nelnie gåetien duekesne jallh sjielesijjine. Dan sijjeste tseegkuvem krogkesjin (Randulf [1723] 1903: 40).

Nåejtie iktesth lij kreekh sjieledeminie. Dellie edtji altese vöökessommes vaarjoeh gåårvedidh. Viejhkieværjoem⁷ aaj utni åelkies gïeten bëjre goh sjieledimmierituaalem darjoejin. Beelhtem edtji guedtedh gårroeh åelkien bijjelen jñh åelkies gïeten nuelesne, symbovline hov sjieledimmiem jïjtjesyjhtehts darjoeji. Lissine vaerienalmetji luvnie iktesth sjieledimmien luvnie lijniegaeptiem gåårvedi, jñh goh aahkide jñh saajvenïejtide sjieledin aaj lijniegajpem tseeki. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 203–204.) Saelhtiegaedtien almetji luvnie nåejtie veelkes åvteskuvmiem gaeptien sijjeste utni, jñh goh kreekem edtjin sjieledidh, aktem laste- jñh riesegedohperem åejjesne göödti (Randulf [1723] 1903: 39), mohte hævvi ajve jis sjieledimmie giesege darjoeminie.

Goh kreekh lin sjieledeminie, nåejtie kreekide ajpesti, jaame kreekem njilli jñh lijkiebearkojde jullierdi. Dle lïhtsestalli jñh määarojde sjielegeabnan bëji, edtji dejtie voessjedh. Medtie bielietæjmoen mænngan onne åesieh ovmessie boelhkijste giebneste baavhki jñh gaaran biessesete maaletjinie ektine bëji. Dam gaeriem krogkesji jñh sæjjan sjielemoerem tseegki. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 200–201.)

Nåejtie jallh nyjsenæjjah gïeh sjieledimmien åvteste diëdtem lin utnieminie, jñh guessieh dejtie minngede boelvh-juelkiej slienghkiehtin.

6 Baakoe **vearoe* 'sjieledimmie' ij gååvnesh daaletje åarjelsaemiengïelesne, mohte upmejesaemiengïelesne baakojne *viårruo* jñh julevsamiengïelesne baakojne *vårro*. Erik Daeniusen (1926: 65) mietie Vualtjarisnie gujht dovne *vearodh* 'sjieledidh' jñh *vearoesijjie* 'sjielesijjie' nuhtjesuvvieh. Dihthe hov vuesehte *vearoe* aarebi åarjelsaemiengïelesne (nagke noerhtegassje smaaregïelesne) gååvnesamme.

7 Viejhkien bëjre vaarjelimmie, gïehtjh Fjellström 1962: 195–206.

Saaraahkese dan mænngan rohkelin sjiëlem mietedh jñh viehkiehtidh dejnie vaajtelin (Skanke [medtie 1730] 1945a: 203). Næjtie dle jeehti «Daate lea Saaraahkan bearkoe», jñh dah jeatjah seammalaakan jeehtin eannan eelkin byöpmedidh. Goh bearkojste kreeken åvtebieleste jñh jirremem byöpmedamme, næjtie eelki liemeste jovkedh jñh dle jeehti «Daate lea Saaraahkan gaerie». Seammalaakan goh åvtesne dah jeatjah hov mubph næjtien baakojde orrestin. Dan mænngan eelkin liemeste jovkedh. Maalestahken mænngan vihth slienghkiehtin Saaraahkese rohkeleminie sjiëlem mietedh. Næjtie dle määroeh jñh åsieh smuadta-ji mah edtjin dennie gaeresne, gaeriem krogkesji jñh nille sjiëlemoerem tseegki. Dah næjtieh gieh rituaalen bijre lin saarnoeminie, buerkiestin gaajhkh määroeh seamma sæjjan tjoerin smuadtedh, edtji bovtse veasoje vihth sjidtedh Saaraahkan luvnie. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 203–204.) Ajve nyjsenæjjah sjiëledistie Saaraahkese åadtjoejin byöpmedidh. Ålmah idtjin åadtjoeh gænnah bearkojde byöpmedidh mah aajmone lin jñh mejtie sjiëledimmierituaalen mænngan gåatan vaeltieminie (Skanke [medtie 1730] 1945a: 202). Buerkiestimmieh jijnje murreds, ihke hov vuesiehtieh nyjsenæjjah meehtin sjiëledimmierituaaline meatan årrodh, gujht sjiëledimmie Saaraahkese.

Saelhtiegaedtien nyjsenæjjah aaj butnemeråahkh jñh snaeltieh lin Saaraahkese jñh jeatjah aahkide sjiëledeminie. Goh daejtie aatide sjiëledeminie, nyjsenæjja gie sjiëledi ajve aatem jijtje krogkesji gæjhtoerohkelassine, mohte jeatjah rituaali namhtah, hæjph gæjhtojne ihke Saaraahka nyjsenæjjese lij vadtme maam tjoemestamme (Randulf [1723] 1903: 37, 39–40).

4.2.2 Buertie-, aered- jñh iehkedsrohkelassh; Saaraahkan biejjie

Von Westen, gie saemien jñh kristelesvoeten religijovnide mohtedeminie, akte priesvesne tjeeli ellen jeanatjommes saemieh ajve Saaraahkese, saajvide, jñh åemiehkidie buertie-, aered- jñh iehkedsrohkelassem rohkelin (von Westen [1723c] 1787: 485). Dihte badth sæjhta jiehtedh dagkeres rohkelassh hov Saaraahkese rohkeleminie.

Jeatjah murreds biëvnese bearjadahke Saaraahkan biejjie lij. Jis dan biejjien barkeminie, naan seamadimmine disse sjeiledi ([Tjeakoes] [1720-låhkoen] 1767: 412).

4.2.3 Rituaalh goh gujnelemmiem utnieminie jñh goh baaveminie

Goh nyjsenæjjah gujnelemmiem utnieminie, haelsiem jñh beelhtem edtjin «Saaraahkan gaavhtan» nåljodh (Skanke [medtie 1730] 1945a: 220). Gaaltijh eah jeatjah buerkehtsem vedtieh. Altese åabpa Oksaahka golh lij, gie diëdtine siejhmemes utnieminie nyjsenæjjide gujnelemmine viehkiehtidh ([Tjeakoes] [1720-låhkoen] 1767: 415 jñh parallellh).

Goh nyjsenæjja lij baaveminie, naan fuelhkiej luvnie sjiere gæ-tiem Saaraahkese tseegki maadh-hiejen bealan (Skanke [medtie 1730] 1945a: 189), ihke Saaraahka lihke goh baaveminie. Næjsieh aaj «vissjeleslaakan» lin disse rohkeleminie ([Tjeakoes] [1720-låhkoen] 1767: 414 jñh parallellh) von Westen kristeles baakoen mietie.

4.2.4 Baersieldimmierituaalh

Jaepine 1723 von Westen tjeeli gaajhkh næjsieh Saaraahkan gaeriem jovkeminie jñh Saaraahka-kraavhtsem byöpmedeminie (von Westen [1723c] 1787: 485). Skanke dan sijjeste, gie stuerebe materijaalen nille bigkeminie, tjærteste nyjsenæjjah gieh edtjin baersieldidh, Saaraahka-vijnem baersieldimmien åvtelen jovkeminie jñh baersieldimmien mænngan, ektine provres nyjsenæjjajgumie gieh meatan lin, aktem kraavhtsem (Saaraahka-kraavhtsem) byöpmedeminie, mohte ajve jis gievrie viesiehtamme byöri dam darjodh. Kraavhtsesese hov golme herrehkh biejin, aktem gaerrehtsem golme gievliejgumie, aktem veelkes jñh aktem tjeehpes herrehkem. Dehtie minngede dejtie oxsen nualan göökten jallh golmen jñjese biejin. Jis tjeehpes herrehke minngede bårhte lij, dihte væhtine maana jallh tjidtie edtji jaemedh; jis veelkes herrehke ajve bårhte lij, dihte sijhti jiehtedh gåabpatjahkh edtjigan veasodh. (Von Westen ij maam gænnah dan bñjre tjaelieh mejnie gaerriehtsinie deahpadin jallh guktie dam guarkajin.) Mah kraavhtsem byöpmedeminie jallh idtjin byöpmedh, baersieldimmiem jñh maanan reakadimmiem Saaraahkan earose hiejjine heevehteminie. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 189.)

4.2.5 Saaraahka nommestehtemerituaaline

Joe nãejsine bãetije tjidtjie lij Saaraahkese bievnienie (von Westen [1723c] 1787: 480–481). Dalleggh maana lij reakadamme, altese nommesne lååvkeme (von Westen [1723b] 1910: 3; Skanke [medtie 1730] 1945a: 190). Dïhte van daamhtah hearran laavkomem mænngan deahpadi (goh maana daaroen nommem åådtjeme). Nommestehtemerituaale mij maanese lij altese saemien nommem vedtieminie, nyjsenæjja darjoeminie gie nov sãn *rïesem'ietnine* gohtjesovvi.⁸ Dïhte nyjsenæjja idtji åådtjoeh maanan krist'ietnie årrodh, idtji-gan kristeles laavkomen luvnie dãeriedidh. Aarebi goh rituaale eelki, dovne maana jïh tjaetsie Saaraahkese bissie sjïdtigan. Rituaalem nagke Saaraahkese dorjeme jïh maanam disse vadteme. Dennie rituaalesne voesteggh kristeles laavkomem bãarhte bissi, jïh nomme, maam maana dehtie minngede åådtjoeki, åemie-almetjen jallh veasojen nomme maam eejhteggh sijhtigan earoeh-tidh. Dïhte nomme maanan saemienomme sjïdti, jïh maana dam utni dan guhkiem goh aejlies lij. Nommestehtemerituaalen mænngan Saaraahkese sjeledin. Altese kristeles terminologijinie Skanke dan diehre rituaalem «Saaraahkan saakramentine» gåhtjoeki. (Von Westen [1723c] 1787: 481; Skanke [medtie 1730] 1945a: 197, 199.)

Goh maana skïemtjes sjïdti, orre lååvkeme edtji dam vihth aejlies darjodh. Dam rituaalem «Saaraahkan nommesne» darjoekin jïh nyjsenæjjeste darjoeminie,⁹ gie dennie laavkoemisnie *laavk'ietnine* gohtjesovvi. Orre nommem, åemie-almetjen nommem maam eejhteggh sijhtigan bãåstede gåhtjodh, maanan «orrenommine» jallh «saajvenommine» gåhtjoekin. Fierhten aejkien goh maana itjmies skïemtjes sjïdti, dïhte dagkeres orre nommem åådtjoeki. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 190, 197.)

4.2.6 Rituaale Saaraahkese goh gyrhkesjidh nuvresovvin edtjin skællosne meatan årrodh

Dah rituaalh mejtie gaaltijh ellen eensigommes buerkiestieh dah mejtie skæloengyrhkesjimmiej åvtelen jallh mænngan darjoekin. Aareses

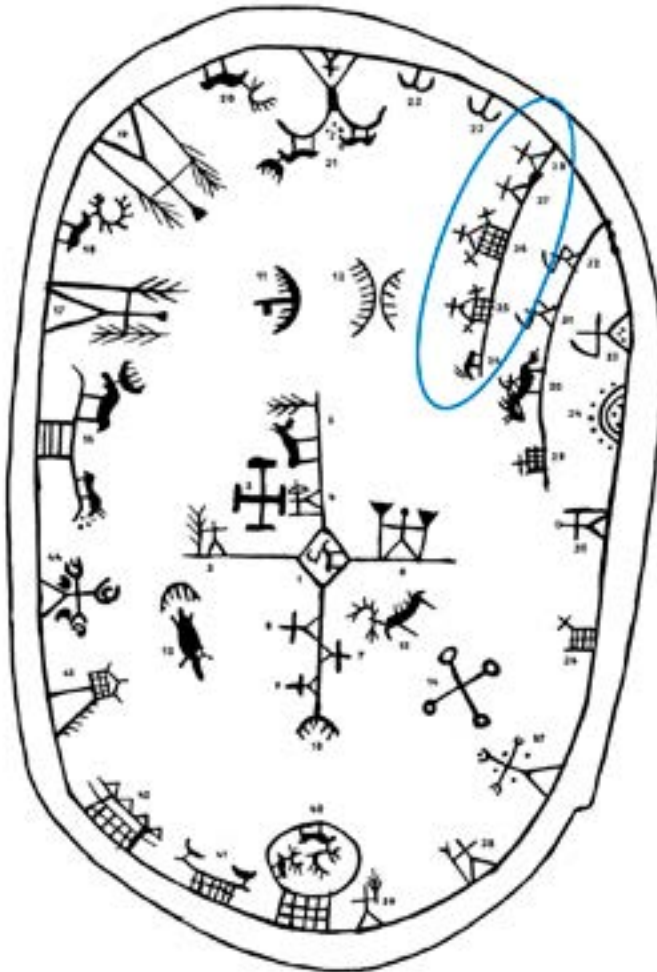
8 «Risem-edni» tjaalegisnie.

9 Von Westenen mietie ([1723d] 1787: 482) sïejhmemes tjidtjie dïhte lij.

gaaltije daj rituaali bijre prievie lea maam von Westen Kråangkeste goevten 1723 tjeeli. Prievesne gaskem jeatjah tjeeli saemieh skælløen åvtelen Saaraahkese åånedeminie edtjin gyrhkesjidh j̄ih skælløse vaedtsedh, j̄ih dehtie minngede Jupmielasse gærhkosne åånedeminie, edtjin Saaraahkan gaeriem jovkedh (von Westen [1723a] 1787: 453).

Randulfen ḡietetjaalegisnie eensilaakan buerkiestamme dejstie rituaalijste. Dih̄te bæjhkoes oktegh bievnijen soptsesen nille bigkie. Ibie åadtjoeh dan nommem daejredh; ajve «dejni» gohtjesåvva. Randulf naemhtie rituaalide buerkeste:

Voestegh gievriem gihtji. Jis viejhkie hov rist'baelkies-gåvvan veedtsi (ḡiehtjh guvviem 1), dle dih̄te gyrhkesji; jis idtji dahkoe vaedtsieh, dle ḡætēsne tj̄öødtjehti. Dan biejjien goh edtji gyrhkesjidh, rituaalem darjoeji. Voestegh åhtjetje jovkemassem (voelegem jallh garretjaetsiem) aernien bealese Saaraahkese sleebpi. Guksiem dle njaalman steeri jiehtien «Daate lea Saaraahkan gaerie». Dehtie minngede disse rohkeli idtji edtjh måarahtovvedh juktie skælløse vaedtsedh. Dan mænngan seamma goh aarebi, edtji dam (j̄ih jeatjah voejkenh) dienesjidh. Dan dåajvoeji. Dle gyrhkesji, mohte aarebi goh gærhkose tjaangi, Jupmielasse rohkeli idtji edtjh dam j̄ih dan fuelhkiem bæsvodh juktie Saaraahkan gaeriem jovkeme. Skælløen minngede Jupmielasse rohkeli idtji edtjh baajedidh Saaraahkam daejredh ihke skælløse lea seahkarimmine mealtan orreme. Goh ålma (j̄ih altese fuelhkie) dehtie minngede h̄iejmese bööti, dih̄te luhpiedimmiem Saaraahkese höölti edtji altese gaeriem vihth jovkedh. (Randulf [1723] 1903: 56–58; mohtedh von Westen [1723b] 1910: 3.)

Guvvie 1. Áarjelsaemien gievrje 1600-låhkoste Liksjoen dajveste. Ríngke rist'-baelkies-guvviem miérhkesje. Guvviegaaltije: Manker 1950, guvvie 82.

Prievesne maam von Westen Tråanteste mietsken 28. b. 1723 seedit buerkiestimmie rituaalijste aaj gáávnese. Daesnie von Westen tjier-teste saemieh billeminie «jupmelh» edtjin máarahtovvedh jih hearra dejtie aaj edtji nyöjhkedh skællöse vaedtsedh. Dan diéhre rituaalh darjoeminie. Voestegh «byjhkesjimmie» saemien «jupmelidie» darjoedin, gåetesne jallh geajnosne gærhkose, dejtie åånedin bååstede, edtjin daj syjhteden vuestie skællöse vaedtsedh. Dle biehkien bearkoste, vuas-

teste jallh laejpeste veelti jiehtieminie: «Daate lea Saaraahkan bearkoe, saajven laejpie, Hovrangaallan bearkoe» j.n.v., gïen ov-våanjoes voejkenen sjïekenistie lin veeljeme sjïeledidh. Dehtie minngede johkeste jovki jiehtieminie: «Daate lea Saaraahkan vïrre, saajven tjaetsie, Hovrangaallan tjaetsie» j.n.v.

Von Westen tjaeleste muvth saemieh rituaalem darjoeminie garretjaetsien jallh voelegen sijjeste tjaetsine, jïh meehtin dovne skælløengyrhkesjimmien åvtelen jïh mænngan rituaalem darjodh. Lissehte aaj dah ajve gyrhkesjin jis voestegh luhpiem lin åådtjeme «gievreste, aaksjoste jallh beelhteste», dejstie sïejhmemes nåajtomedeerpegijstie. Maaje luhpiem åådtjeme, Saaraahkese, saajvide j.n.v., rohkelin, dle gærhkoen sïjse tjaangin. Naan dejstie giejtie von Westen goerehtehti, saarnoejin dovne kristegassji jupmielasse jïh daj jïjtsh «jupmelidie» lin rohkelamme, naan skælløosne Saaraahkam jïh saajvide måjhtelamme, jïh idtjin Jeesusem, jïh skælløen mænngan altese «jupmelidie» (gaskem jeatjah badth Saaraahkam) gijhteme, idtjin «Jeesusem jïh altese aeh-tjiem». (Von Westen [1723c] 1787: 483–485.)

Åenehks tjeakoes gïetetjaalegen jïh dan golme parallelli mietie ovmessie tjïerth ovmessie ov-våajnoes voejkeni gåajkoe dejtie rituaalide darjoeminie. Daj gaaltiji mietie aarebi goh skælløose vaedtsieminie jeanatjommes saemijste edtjin «Saaraahkan vïrrem» jovkedh jïh «Liejp’ålman åedtjiem» byöpmedidh, naan edtjin «Saaraahkan vïrrem jïh åedtjiem» jovkedh jïh byöpmedidh, jïh gille dan sijjeste edtjin «Saaraahkan vïrrem» jovkedh jïh «Raedien åedtjiem» byöpmedidh ([Tjeakoes] [1720-låhkoen] 1767: 413–414 jïh parallellh). Skanken gïetetjaalegen mietie gaaltije mij vijremes materijaalem tjeekede, aarebi goh skælløose vaedtsieminie, dan sijjeste Saaraahkan «åedtjiem jïh vïrrem» byöpmedeminie jïh jovkeminie. Skanke aaj tjaala dïsse skælløosne rohkeleminie. Gyrhkesjimmien mænngan Saaraahkese hov rohkeleminie edtji aarmogs årrodh ihke ektine kristegassjigujmie lin skælløose vaadtseme. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 190.)

Jis dejtie versjovnide mohtedibie, vuejnebe ajve åenehks tjeakoes gïetetjaalegisnie parallelligujmie jïh von Westenen priesvesne mietsken 28. b. 1723 mejnie naan jeatjah ov-våajnoes voejkenh goh Saaraahkam moenesuvvieh, mohte eah åvtetje jallh minngemes gaaltijinie. Ij gåa-

redh man ávteste daejredh, mohte ihke minngemes jñ guhkemes gaaltije (Skanken tjaalege) ajve Saaraahkam neebnie. Dle bievnesh jeatjah ov-våajnoes voejkeni bijre badth naan fiejlie. Seapan dle von Westen dam materijaalem, maam Skanke áadtjoeji dåastodh, staeriedamme.

4.3 Saaraahka = Maarja gáptoesilpine

Cistercienserklosterh (v.g. Tautran klostere Trøndelaagesne) Maarjese vijgesovveme. Klosterh M- jñ A-maaljah doekeme, mah symbovlh Maarja gon Aannan (Maarjan tjidtjien) ávteste Leah. Juktie Njaarkesne Maarjam Saaraahkine jñ Aannam Maadteraahkine identifiseerin, maaljah symbovline dovne göökten aejlies nyjsenæjjan ávteste jñ göökten jupmelen ávteste seammasienten sjiddin. (Bäckman 1991: 86; Dunfjeld 2006: 180.)

4.4 Skanken iktedimmie

Dihthe maam von Westen saemien ov-våajnoes voejkeni bijre lij jae-pien 1723 ávtelen tjaelieminie, nåejtieh lin disse sårneme. Jeenemes saemiej ávteste dah voejkenh gujht ammes lin. Siejhme åålmegh ajve aahkaj jñ naan mubpiej ov-våajnoes voejkeni nommidde daejrieminie, mohte ajve gille dejstie maam akt aarkebiejjen jieliemisnie vihkeles. Vihkielommes ov-våajnoes voejkenijstie Saaraahka, saajvh jñ åemehkh (åemie-almetjh) uvtemes lin. (Skanke [medtie 1730] 1945a: 185, 201, 203.) Skanke saajvh åejvieaamhtesinie saemiej «båeries religjovnesne» gáhtjoeji (Skanke [medtie 1730] 1945a: 194),¹⁰ jñ åemehkh vihkeles funksjovnh utnin.¹¹ Njaarkesne Saaraahka gujht dihthe vihkielommes gaajhkijste ov-våajnoes voejkenijstie. Gaaltijistie daate tjyölkehke. Materijaalen nille bigkeminie maam von Westen Njaarkesne smuadteme, Skanke Saaraahkam ulmiem naemhtie tjåanghkan geesi:

Dihthe iktesth saemiej njaelmine. Disse maedtieminie, gaajhkide altese ierine disse tjåarvoeminie, altese soelkehtassem jñ åelie

10 Guhkemes pryövenasse saajvi bijre lea Bäckman 1975; giehtjh aaj Rydving 2002: 71–75.

11 Guhkemes pryövenasse åemehki bijre annje lea Pettersson 1957; giehtjh aaj Bäckman 1979.

dam utnieminie; jñh ånehkslaakan jeahteme, Saaraahka voestemes jñh minngemes, gearahkommes jñh jaehkemes, giem gaajhkh altese voejkenijstie gaerhtieh. Dan diehre dihte earohtovveminie jñh dienesjovveminie aaj gaajhki daj jeatjebi uvte. Saaht mij byöpmedeminie, Saaraahkam måjhtajieh; saaht mij jovkeminie, seammalaakan sjugniehtávva.¹² (Skanke [medtie 1730] 1945a: 189; jarkoestamme H.R.)

Ij golh maehtieh tjjelkebe sjidtedh, mohte jijnjh åvtetje dotkijh daam tjaalegem pruskiehtamme jñh dan gaavhtan dah eah leah Saaraahkan voenges dåemiedimmiem guarkeme, gujht Njaarkesne 1720-låhkoen.

5 Illedahkh rituaale teorijen tjoevkesisnie

Naemhtie maahta rituaalide Saaraahkese tjåanghkan giesedh jis Ronald L. Grimesen «boelhkide rituaalini» nuhtjie (Grimes 2014: 231–283):

(1) «Rituelle dahkojne» (Grimes 2014: 237, 242–248) Saaraahkese, v.g. disse rohkeleminie, disse sjiere gåetiem tseegkeminie, jovkemassem sleebpeminie jallh jovkeminie, kraavhtsem byöpmedeminie, kreetetjñh jallh aath sjieledimmine krogkesjeminie, vihties jiehtegh jiehtieminie, vihties vuekiem gåårvedeminie j.n.v. Ååpsen vaenie bievnesh gaaltijis-tie rituaali sjangeri jallh haamoen bijre, vaallah ryöjredimmieh jallh barkemh rituaali mænngan gaaltijh buerkiestieh.

(2) Gaajhkesh giëh rituaaline meatan lin «rituelle aktöörinie» maehtieh gohtjesovvedh (Grimes 2014: 238, 248–256), v.g. dovne nyjsenæjjah jñh ålmah fierhtenbeajjetje maaleserituaaline jñh rohkelassine, ajve nyjsenæjjah kreesesjieleddimmine, aatesjieleddimmine, jñh baersiieldimmierituaaline, nåejtie kreesesjieleddimmine, rïesem'ietnie jallh laavk'ietnie fiereguhten nommestehtemerituaaline j.n.v.

12 «Denne er ideligen i Lappernes munde, hende giøre de bøn til, hende anraabe de i alle deres anliggender, hende holde de for deres trøst og tilflugt; og korteligen, Sarakka er den første og den siste, den Kjæreste og den tilforladeligste, som de i alle deres væsener holde sig til. Ti æres og dyrkes Hun og fremfor alle de andre. Ihvad de æde, saa ihukommes Sarakka derudi, ihvad de drikke, saa skeer ligesaa; [...]» (Skanke [medtie 1730] 1945a: 189.)

Dah giéh rituaalide buerkiestieh, daamhtah dejtie almetjidie åajaldehtieh giéh rituaalide soejkesjieh jallh rituaali mænngan röönjieh. Dan artihkelen gaaltijnie ibie maam gænnah daj bijre åadtjoeh daejredh. Gie såekiem öölemenie mij edtji sjiemoerine sjiðtedh? Gie sjiëledimmiehaevtiem kroehkeminie? Gie sjiëledimmiegaeriem darjoeminie? Gie Saaraahka-kraavhtsem voessjeminie? Gie golme herriehki die kraavhtsese darjoeminie? Gie tjaetsiem nommestehemerituaalse veedtjemenie? J.n.v. Gaaltijh hov eah naan biëvnesh vedtieh daj jìh jìjnìh jeatjah «rituelle aktööri» bijre.

(3) «Rituelle sijjeh» (Grimes 2014: 239, 256–262) dovne gåetien sisnie jìh ålkone. Gåetie dihte vihkielommes; jìjnìh dejstie rituaalijste desnie darjoeminie. Gaaltijh eah naan daerpies biëvnesh sijjiej bijre vedtedh gusnie kreetetje- jallh aatesjiëledimmide darjoeminie, ajve ålkone lin. Rituaali bijre skæллоengyrhkesjimmiej åvtelen jìh mænngan gaaltijh dan sijjeste soptsestieh dejtie darjoeminie dovne gåetesne, geajnosne gærhkoen gåajkoe jìh luvhtie, jìh aaj gærhkoen baalte jìh sisnie.

(4) «Rituelle tìjìh» (Grimes 2014: 239, 262–267) meehtin målsoehtidh. Fierhtenbeajjetje sjiëledimmieh gåetesne maalestahkine darjoeminie, rohkelassh aaj gellien aejkien fierhten biejjien. Såemies biejjielåhkoerituaalh (*calendar rituals*) jåvline darjoeminie, såemies jis bearjadahken – Saaraahkan biejesne – barkeminie. Kreetetjesjiëledimmieh, neavroerituaaline (*crisis rituals*), darjoeminie goh daerpiesvoete lij. Butnemeråahke- jìh snaeltiesjiëledimmieh hov tjìelkelaakan gæjhtoesjiëledimmie jìh dan gaavhtan darjoeminie goh nyjsenæjja sijhti Saaraahkam gijhtedh. Baersieldimmierituaalh jìh voestemes nommestehemerituaale maanan reakastimmien åvtelen jìh mænngan darjoeminie. Rituaalh skæллоengyrhkesjimmiej åvtelen jìh mænngan dle darjoeminie goh gyrhkesjidh nuvresovvin.

(5) «Rituelle aatijste» (Grimes 2014: 240, 267–273) jìjnìh sjielieginie sjiëledeminie: dovne beapmoeh jìh jovkemassem maalestahkine, kreetetjìh jìh aath (butnemeråahkh jìh snaeltieh), gaeriem sisveginie, sjiëlemoe-

rem, náejtien gaarvoeh, viejhkieværhoem, beelhtem, lijniegaeptiem j̄ih -gajpem, ávteskuvmiem, laste- j̄ih riésegedohperem, j̄ih gievriem aaj.

Jeatjah rituaaline aaj «aath» nuhtjeminie: kraavhtsem, tjaetsiem, gáetiem, herrehkh, laejpiem, M- j̄ih A-maaljah j.n.v.

(6) «Rituelle gieli» bijre (Grimes 2014: 240, 274–279), maam rituaaline jiehtieminie j̄ih joejkeminie, ibie dan j̄ijnje daejrieh. Baakoetjærtide giéh kristeles liturgijistie áadtjoejin – «Daate lea NN:n bearkoe/laejpie» j̄ih «Daate lea NN:n gaerie/tjaetsie/virre» – aajnehke vuesiehtimmieh vaajesteminie. Gaaltijh eah bievnieh dan bijre maam jeatjah jiehtieminie jallh joejkeminie. Gaaje vaenie saemien tj̄ielkestimmieh rituaalijste gaaltijinie.

(7) «Rituelle tj̄iertine» minngemosth (Grimes 2014: 241, 279–283), v.g. nyjsenæjjah giéh lin meatan rituaaline baersioldimmien ávtelen j̄ih mænngan, j̄ih tj̄ierte nyjsenæjjijste giéh lin meatan gosse kreetetjem sj̄ieledidh. Gaaltijh daerps eah dah moenh giéh nommestehtemerituaaline meatan orreme. Sosijaale joekehtsijstie gaaltijh joekoen dam nyjsenæjjaj j̄ih álmaj gaskem muenieh: dovne nyjsenæjjah j̄ih álmah Saaraahkam dienesjeminie, mohte sáemies rituaaline ajve tj̄ierth nyjsenæjjijste meatan árröeminie; nyjsenæjja (riësem'ietnie jallh laavk'ietnie) lij gie nommestehtemerituaalide darjoeminie, álma (náejtie) gie sj̄ieledimmieh darjoeminie goh kreetetj̄h sj̄ieledin j.n.v.

6 Mij mestie báata

Daejnie artihkelinie leam pryöveme giëhtjedidh maam jaksoes tjaaleldh gaaltijh Njaarkeste 1720-láhkoe Saaraahkan bijre saarnoeh. Viehkine ávtetje gaaltijelaejhtehks goerehtimmeste (Rydving 1995) manne dejtje gaaltijidie identifiseereme: (1) akte giëtetjaalege maam Johan Randulf jaepien 1723 tjeeli j̄ih mesnie materijaale Njaarcken saelhtiegaedteste tjeekhte, (2) golme prievieh mah Thomas von Westen seamma jaepien tjeeli, (3) akte ánehks tjeakoes giëtetjaalege maam von Westen seapan lea tjaaleme j̄ih golme giëtetjaalegh mah dan giëtetjaalegen nille bigkieh, j̄ih lissine (4) akte giëtetjaalege maam Hans Skanke medtie

jaepien 1730 tjeeli jïh abpe von Westenen materijaaleste bigkie sjsijnjie Njaarkeste.

Materijaalesne eah Leah dan jïjnjh soptsesh Saaraahka bïjre, ajve dïhte dle årroeminie meatan goh maanah, bovtsh jïh jeatjah kreekh sjugniesovveminië. Jïjnjh bïevnesh daerps rituaali bïjre mejtie Saaraahkese darjoeminie: sjïeledimmieh, rohkelassh, rituaalh goh gujnelemiem utnieminie, baersieldimmierituaalh, nommestehtemerituaalh, jïh rituaalh goh gyrhkesjidh nuvresovvin.

Rituaali bïjre gaaltijh naa jïjnje saarnoeh, mohte jïjnjh veanhtadamme bïevnesh aaj ohtselieh. Goh pryövenasse vuesehte, byjrehks goerehtimmieh darjodh biehkieste årjelsaemien aerpievuekien religijovneste murreds illedahkh vedtieh. Minngebe laavenjasse pryövenasse sjædta iëbnijste Saaraahkan bïjre mij vaarjelamme lea jeatjah dajvijste Saemieneatnamisnie.

Gyjhtelassh

Sijhthem Rensberg Rihpan Karinem jïh Jillegoejhken Jåhham (Jussi Ylikoski) gijhtedh, gieh lægan tjaalegem veele lohkeme jïh gieregh stæriedamme. Jis naan gierege havkh lea aajmene, dïhte hævvi mov dïedte. Aejkietjaalegeredaksjovnem gæjhtam nuhtegs lahtestimmiej åvteste.

Gaaltijh

Materijaalegaaltijh

Forbus, Henric [1727] 1910: [E]n kort berättelse om Lapparnes afgudar och deras dyrkan. – Edgar Reuterskiöld (red.), *Källskrifter till lapparnas mytologi*. Bidrag till vår odlings häfder 10. Stockholm: Nordiska museet. 31–36.

Kildal, Sigvard [1730] 1807: Beskrivelse over de hedenske afguder blandt Finner og Lapper [...]. – *Det skandinaviske litteraturselskabs skrifter 2*: 451–467.

Randulf, Johan [1723] 1903: Relation anlangende Find-Lappernis, saavel i Nordlandene og Findmarken som udi Nummedalen, Snaasen og Selboe, deres afGuderier og Sathans dyrkelser [...]. – Just Qvigstad (red.), *Kildeskrifter til den lappiske mytologi*. Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1903,1. Trondheim: Det kgl. norske videnskabers selskab. 6–62.

Sidenius, Lennart [1726] 1910: Fortåknelse på een deel oomvendta Lap[ars Afguderij]. – Edgar Reuterskiöld (red.), *Källskrifter till lapparnas mytologi*. Bidrag till vår odlings häfder 10. Stockholm: Nordiska museet. 56–59.

Skanke, Hans [medtie 1730] 1945a: Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ. Pars prima. Anlangende de nordske lappers hedendom og superstitioner. [...]. – Ole Solberg (red.), *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter*. Nordnorske samlinger 5. Oslo: Etnografisk museum. 179–224.

Skanke, Hans [medtie 1730] 1945b: Epitomes pars tertia [Thomas von Westenens giehtjedimmieh gievreste 1722–1723]. – Ole Solberg (red.), *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter*. Nordnorske samlinger 5. Oslo: Etnografisk museum. 225–244.

[Tjeakoes] [1720-låhkoe] 1767: En liden Anmælding om en Deel af de u-omvendte Finners Afguder og Afguds-Dyrkelse. – Knud Leem, *Beskrivelse over Finmarkens lapper* [...]. Kiøbenhavn: G. G. Salikath. 409–419.

von Westen, Thomas [1723a] 1787: [Prievie Kråangkeste misjovnekollegijese Københavnesne, goevten 18. b. 1723]. – Hans Hammond, *Den nordiske missions-historie* [...]. Kiøbenhavn: Gyldendals Forlag. 452–455.

von Westen, Thomas [1723b] 1910: [Prievie Snåaseste herride Jiemhtesne, njoktjen 11. b. 1723]. – Edgar Reuterskiöld (red.), *Källskrifter till*

lapparnas mytologi. Bidrag till vår odlings häfder 10. Stockholm: Nordiska museet. 1–7.

von Westen, Thomas [1723c] 1787: [Prieve Tråanteste misjovnekollegijese Københavnesne, skiereden 28. b. 1723]. – Hans Hammond, *Den nordiske missions-historie* [...]. Kiøbenhavn: Gyldendals Forlag. 480–485.

Jeatjah gaaltijh

Agrell, Sigurd 1934: *Lapptrummor och runmagi. Tvenne kapitler ur trolldoms-väsändets historia*. Lund: C. W. K. Gleerups.

Bäckman, Louise 1975: *Sájva. Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna*. Stockholm Studies in Comparative Religion 13. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Bäckman, Louise 1979: The dead as helpers? Conceptions of death among the Saamit (Lapps). *Temenos. Studies in Comparative Religion Presented by Scholars in Denmark, Finland, Norway, and Sweden* 14 (1978): 25–52.
<https://doi.org/10.33356/temenos.6272>

Bäckman, Louise 1982: Female – divine and human. A study of the position of women in religion and society in Northern Eurasia. – Åke Hultkrantz & Ørnulv Vorren (red.), *The Hunters. Their Culture and Way of Life*. Tromsø museums skrifter 18. Tromsø: Universitetsforlaget. 143–162.

Bäckman, Louise 1984: The Akkas. A study of four goddesses in the religion of the Saamis. – Witold Tyloch (red.), *Current Progress in the Methodology of the Science of Religions*. Warsaw: Polish Scientific Publishers. 31–39.

Bäckman, Louise 1991: Verlden Olmai – Världens Man – Frey eller Kristus? – Louise Bäckman & Ulf Drobin & Per-Arne Berglie (red.), *Studier i religionshistoria tillägnade Åke Hultkrantz* [...]. Löberöd: Bokförlaget Plus Ultra. 71–96.

Daunius, Erik 1926: Om de hedniska lapparnas gudabilder. – *Västerbotten* 1926: 17–85.

Dunfjeld, Maja 2006: *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa: Saemien Sijte.

Dybdahl, Audun 2021: Eldbjørgdagen. – *Store norske leksikon* (15.3.2021).
<https://snl.no/eldbjørgdagen> (15.8.2023).

Fjellström, Phebe 1962: *Lapskt silver. Studier av en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv*. 1. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala C: 3. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Friis, Jens Andreas 1871: *Lappisk mytologi, eventyr og folkesagn*. Christiania: Alb. Cammermeyer.

- Fritzner, Johan 1877: Lappernes hedenskap og trolddomskunst sammenholdt med andre folks, især nordmændenes, tro og overtro. – *Historisk tidsskrift* 4: 135–217.
- Grimes, Ronald L. 2014: *The Craft of Ritual Studies*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195301427.001.0001>
- Grundström, Harald 1956: Sarakkagröt – nornagröt – barselgröt – lystenbit. Some parallels. – Arne Furumark jñh jeatjebh (red.), *Arctica. Essays Presented to Åke Campbell 1.5.1956*. Studia ethnographica upsaliensia 11. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 203–207.
- Haga, Arna 2007: Aahka – bestemødrene, modergudinnene, menneske- og dyrelivets skapere, opprettholdere og beskyttere i førkristen samisk religion. – *Åarjel-saemieh* 9: 21–27.
- Hammond, Hans 1787: *Den nordiske missions-historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems amt* [...]. Kiøbenhavn: Gyldendals Forlag.
- Holmberg, Uno 1915: *Lappalaisten uskonto*. Suomensuvun uskonnot 2. Porvoo: Werner Söderström.
- Holmberg, Uno 1927: *Finno-Ugric, Siberian*. The Mythology of All Races 4. Boston: Archaeological Institute of America.
- Karsten, Rafael 1952: *Samefolkets religion. De nordiska lapparnas hedniska tro och kult i religionshistorisk belysning*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Krohn, Kaarle 1906: Lappische Beiträge zur germanischen Mythologie. – *Finnisch-ugrische Forschungen* 6: 155–180.
- Lid, Nils 1946: *Light-Mother and Earth-Mother*. Studia Norvegica 4. Oslo: Aschehoug.
- Manker, Ernst 1950: *Die lappische Zaubertrommel. Eine ethnologische Monographie*. 2. Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens. Acta Lapponica 6. Stockholm: Thule.
- Mebius, Hans 2003: *Bissie. Studier i samisk religionshistoria*. Östersund: Jengel.
- Myrhaug, May-Lisbeth 1997: *I modergudinnens fotspår. Samisk religion med vekt på kvinnelige kultutøvere og gudinne kult*. Oslo: Pax Forlag.
- Olrik, Axel 1905: Nordisk og lappisk gudsdyrkelse. Bemærkninger i anledning av solvognen fra Trundholm. – *Danske studier* 1905: 39–57.
- Olrik, Axel & Ellekilde, Hans 1926: De ældste nordiske lån i lappisk offerskik og gudetro. – Axel Olrik & Hans Ellekilde, *Nordens gudeverden* 1. København: G. E. C. Gads forlag. 105–147.

- Qvigstad, Just 1943: Marginalier. – Ole Solberg (red.), *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter*. Nordnorske samlinger 5. Oslo: Etnografisk museum. 31–58.
- Pentikäinen, Juha 1973: The division of the Lapps into cultural areas. – Gösta Berg (red.), *Circumpolar Problems. Habitat, Economy and Social Relations in the Arctic*. Wenner-Gren Center International Symposium Series 21. Oxford: Pergamon Press. 135–151.
- Pentikäinen, Juha & Pulkkinen, Risto 2018: *Saamelaisten mytologia*. Kirjokansi 153. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pettersson, Olof 1957: *Jabmek and Jabmeaimo. A Comparative Study of the Dead and the Realm of the Dead in Lappish Religion*. Lunds universitets årsskrift. N. F. 1, 52:6. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Reuterskiöld, Edgar 1912: *De nordiska lapparnas religion*. Populära etnologiska skrifter 8. Stockholm: Norstedt.
- Rydving, Håkan 1995: *Samisk religionshistoria. Några källkritiska problem*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Rydving, Håkan 2002: Synliga och osynliga landskap. Några samiska exempel. – Else Mundal & Anne Ågotnes (red.), *Ting og tekst*. Bergen: Bryggens museum. 65–77.
- Rydving, Håkan 2010: *Tracing Sami Traditions. In Search of the Indigenous Religion among the Western Sami during the 17th and 18th Centuries*. The Institute for Comparative Research in Human Culture B 135. Oslo: Novus forlag.
- Ränk, Gustav 1955: Lapp female deities of the Madder-Akka group. – *Studia Septentrionalia* 6: 7–79.
- de Vries, Jan 1956: *Altgermanische Religionsgeschichte* 1. Grundriss der germanischen Philologie 12,1. Berlin: de Gruyter.
- Wiklund, K. B. 1913: Mytologi. – *Nordisk familjebok* 19: 170–180.
- Wiklund, K. B. 1914: Edgar Reuterskiöld, De nordiska lapparnas religion [...]. – *Ymer. Tidskrift utgifven af Svenska sällskapet för antropologi och geografi* 33/1913: 94–101.

Saaraahka – in Njaarke during the 1720s

When previous researchers have examined the functions of the goddess Saaraahka, they have based their studies on all the available material about her, from all areas of Saemien eatneme / Saepmie and at all time periods. The picture they created of her was therefore a mixture of things that never coexisted, neither in any area, nor during any time period. In addition, most previous researchers erroneously regarded Saaraahka as less important than the male divinities.

In this article I have tried instead to focus on what the sources from a certain area (Njaarke in northern Trøndelag, Norway) and a specific time period (the 1720s) tell us about Saaraahka. By means of a critical investigation targeting relevant earlier sources, this article shows how important Saaraahka was in daily life in Njaarke in the 1720s. Saaraahka helped women during menstruation, pregnancy, and childbirth, and one therefore sacrificed both animals and objects to her. Saaraahka was, however, important for both men and women. Every day one performed rituals to her when one ate. Naming rituals were performed in her name, and one performed a ritual to her before or after being forced to partake of Holy Communion in church. In Njaarke during the 1720s, Saaraahka was in fact the most important of all the invisible beings.

Keywords: local history, research history, rituals, source analysis, stories

Håkan Rydving
University of Bergen
hakan.rydving@uib.no